

საქართველოს ახალგაზრდა მეცნიერთა საზოგადოების
საქართველოს ისტორიისა და კულტურის კვლევითი ცენტრი

თემურ კენკეზაშვილი

ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი
წიგნი III

იოანე პრესვიტერის ლეგენდის
რემინისცენცია დე ბუას ეპისტოლეში



გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2012

ნაშრომში შესწავლილია ლათინური წყარო – ფრანგი ჯეაროსანი რაინდის დე ბუას ეპისტოლე ბეზანსონის არქივის-კოპოსის ამედე დე ტრამლესადმი. შევეცდებით გავარკვიოთ დე ბუას წერილის შინაარსობლივი მოტივი და დათარიღების პრობლემა. აგრეთვე შევეხებით თამარ მეფის სათლავის ბურუსით მოცულ ისტორიას.

წინამდებარე პუბლიკაცია განკუთვნილია როგორც ისტორიკოსების, ასევე შუა საუკუნეების საქართველო-ევროპის ურთიერთობებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ვაჟა კიკნაძე

რეცენზენტი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
მარინე ცინცაბაძე

© თ. ჯენჯეაშვილი, 2012.

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2012

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎ 222 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-771-2

"Reverendo in Christo patri et domino diligendo A(madeo), Dei providentia archiepiscopo Bisanc(ino), G... de Boyx, humilis miles, amen. Cum de prosperitate mea noverim vos letari, sciatis, quod Die gratia ego et uxor mea sani et incolumes permanemus. De rumoribus Terre promissionis et aliarum regionum circumjacentium hec vobis breviter proposui significare, etsi non omnia tamen aliqua, que magis admiranda videntur. In primis sciatis, quod regnum Ierusalem treugas habet cum Sarracenis et etiam principatus Antiochi (iae), qui innumeras persecutiones tum per soldanum Babilone, tum per regem Armenie passus est, per longum tempus treugas habet cum predicto soldano. Audiat is etiam alia que nova admiratione consideranda sunt. Audivimus et rei veritatem per certo(s) nuncios didicimus, quod de Hiberia quidam christiani, qui Georgeni dicuntur, cum innumera multitudo militum compeditum, divino inspirant auxilio, manu fortiter armata, contra infideles paganos insurrexerunt alacriter et jam CCC castella et IX maximas urbes subjugantes, retinentes forciora, debiliora in cinerem redegerunt. Predicctarum urbium quedam sub Eufrate sita cunctarum urbium paganicarum erat nobilissima et magna. Dominus hujus urbis preerat filius soldani Babilonis, qui captus a predicti

christianis capite truncatus est, quamvis auri infinitam pecuniam promitteret se daturum. Quid dicam per singula? Tales quales predixi ad terram recuperandam sancte Iherusalem venient totam paganiā subjugentes. Rex eorum nobilis sexdecim annos par Alexandro viribus et probitate, non tamen in fide. Lste puer ossa matris sue regine potentissime Thamar secum portat, que, dum viveret, votum fecit eundi Iherusalem et, si moreretur, rogavit filium suum, et ejus ossa ad sepulchrum Domini deffer(r)entut. Lste ergo precibus matris adquiescens votum matris sue restaurare desiderat et in sanctam civitatem, volentibus et nolentibus paganis, promisit repelire".

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომი ეხება ქართულ ისტორიო-გრაფიაში ერთ-ერთ ბურუსით მოცულ XIII საუკუნის ლათინურ ნარატიულ წყაროს, ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის დე ბუას ეპისტოლეს, რომელიც კარგა ხანია ქართველ და უცხოელ მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. წერილში ლეგენდარულადაა მოთხრობილი ლაშა-გიორგის რომელიღაც უცნობი ლაშქრობა იერუსალიმის წარმართთაგან დასახსნელად, რომლის დროსაც თითქოს ლაშას წმინდა მიწაზე დასაკრძალად მიაქვს დედამისის – თამარ მეფის ნეპტი.

დე ბუას ეპისტოლე ინახება პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში. იგი პირველად გამოქვეყნდა 1847 წელს, ფრანგულ ენაზე და მას თავისი გამოკვლევები მიუძღვნეს პ. პარიმ¹, რ. რორიხტმა², ზ. ავალიშვილმა³, რ. მეტრეველმა⁴, ვ. ჩაჩანიძემ⁵, თ. ნატრო-

¹ *Historie Littéraire de la France*, ouvrage commencé par religieux Benedictins de la Congregation de Saint-Maur, et continué par des Membres de l'Institut (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres), t. XXI, Paris, 1847.

² *Regesta Regni Hierosolymitani, 1097-1291*, edidit Reinhold Röhricht, Oeniponti, 1893, № 868.

³ ზ. ავალიშვილი, *ჯვაროსანთა დროიდან*. თბ. 1989.

⁴ რ. მეტრეველი, *დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი*. თბ. 2002.

⁵ ვ. ჩაჩანიძე, *პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში*. თბ. 1974.

შვილმა და გ. ჯაფარიძემ⁶, რ. შენიგმა⁷, ა. გოგოლაძემ⁸, დ. ნინიძემ⁹, ა. თვარაძემ¹⁰, ი. ლოლაშვილმა¹¹, გ. მჭედლიშვილმა¹², დ. გვრიტიშვილმა¹³, ს. კაკაბაძემ¹⁴, ვ. ინგოროყვამ¹⁵, ჯ. სამუშიამ¹⁶ და სხვა ქართველმა თუ უცხოელმა მეცნიერმა. აგრეთვე ჩვენც გვქონდა რამდენიმე გამოკვლევა ამ საკითხთან დაკავშირებით¹⁷

⁶ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. № 2.

⁷ Р. Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962 г.

⁸ ა. გოგოლაძე, მეფეხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. მ. ლორთქიფანიძე 85. თბ. 2007.

⁹ დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998.

¹⁰ ა. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004.

¹¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989.

¹² გ. მჭედლიშვილი, რუსთაველის, თამარ მეფისა და რუსუდანის საფლავების სავარაუდო ადგილსამყოფელის შესახებ. თბ. 2005.

¹³ დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. თბ. 1962.

¹⁴ ს. კაკაბაძე, ერთი საკითხი საქართველოს ისტორიიდან. გაზ. „ინდუსტრიული ქუთაისი“, 1940 წ. 11 დეკ. № 286.

¹⁵ ვ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული. ტ. I. თბ. 1963.

¹⁶ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010.

¹⁷ თ. კენკებაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010; თ. კენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 60; თ. კენკებაშვი-

ნაშრომში შევეცდებით გავარკვიოთ დე ბუას წერილის შინაარსობლივი მოტივი და დათარიღების პრობლემა. აგრეთვე შევეხებით თამარ მეფის საფლავის ბურუსით მოცულ ისტორიას.

1. დე ბუას ეპისტოლე – შინაარსობლივი მოტივი და დათარიღების პრობლემა

XIII საუკუნის 10-იან წლებში ჯვაროსნები ურთულეს მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. IV ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ, შეიძლება ითქვას, საბოლოოდ დაასამარა უფლის საფლავისთვის ზრძოლის იდეა... ვატიკანმა დაიწყო ახალი მოკავშირეების ძიება. ასეთ მდგომარეობაში აღმოსავლეთში ჯვაროსანთა ერთადერთ იმედად ძლევამოსილი საქართველო რჩებოდა. 1211 წელს, IV ჯვაროსნული ლაშქრობის ინიციატორმა, რომის პაპმა იოკენტი მესამემ ლაშაგიორგის გამოუგზავნა წერილი – „საქართველოს ბრწყინვალე მეფეს – მოწოდება წმინდა მიწის დასაცავად“, რომელიც როგორც ჩანს წარმოადგენს ლაშა-გიორგის წერილის პასუხს.¹⁸ აღმოსავლეთში

ლი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წ. № 326.

¹⁸ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. გვ. 188; დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. გვ. 398; ა. გოგოლაძე, მეფე-

მყოფი ჯვაროსნები გამამხნეველ წერილებს აგზავნიდნენ დასავლეთისაკენ, ქმნიდნენ ათასნაირ მითს იმედის გასაღვიძებლად. მაგალითად XII საუკუნის 40-იანი წლებიდან ვრცელდება ლეგენდა იოანე პრესვიტერზე, რომელიც ედესის დასაბრუნებლად რომის პაპთან ევგენი III-თან აღმოსავლეთიდან წასულმა დელეგაციამ ჩამოიტანა. შემდეგი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ვრცელდებოდა ახალი მითები იოანე მეფე-ხუცესზე (პრესვიტერი).¹⁹ სწორედ ასეთ გალეგენდებულ ამბად გვევლინება XIII საუკუნის 10-იან წლებში სირია-პალესტინიდან გ. დე ბუას მიერ, ე. ბეზანსონში ეპისკოპოსს ამედე დე ტრამლესადმი გაგზავნილი წერილი, მასში ვკითხულობთ:

„ღირსსა, ქრისტეს მიერ მამასა და მეუფეს ა(მა-დეოს), ღვთის განგებით ბეზანსონის არქიეპისკოპოსს, მორჩილი მსახური გ. დე ბუა, ამინ.

უკეთუ ჯერ არს შეგაწუხოთ ჩემი კეთილად ყოფნის (ამბით), იცოდეთ, რომ ღვთის წყალობით მეცა და ჩემი მეუღლეც ჯანსაღად და უვნებლად გახლავართ. გადავწყვიტე, მოკლედ გაუწყოთ აღთქმული ქვეყნისა და მასზე მიმდებარე სხვა მხარეთა შესახებ დარხეული

ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 375.

¹⁹ ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005; ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში.

ხმები, თუმცა ყოველი მათგანი როდია გაოცების ღირსი.

უწინარეს ყოვლისა, იცოდეთ, რომ იერუსალიმის სამეფომ მიაღწია დაბაევებს სარკინოზებთან და რომ ანტიოქიის მთავარსაც, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე ურიცხვ დევნასა და შევიწროებას განიცდიდა როგორც ბაბილონის სულთანისაგან, ისე არმენიის მეფისაგან, ზავი აქვს დადებული ხსენებულ სულთანთან. მოისმინეთ აგრეთვე სხვა ახალი (ამბებიც), რომელნიც გაოცების ღირსნი არიან. გავიგეთ და სანდო მაცნეთა წყალობით ჭეშმარიტად მივითვალეთ, რომ ვიღაც ქრისტიანები იბერიიდან, რომელთაც გეორგენებს (ქართველებს) უწოდებენ, ღვთის შემწეობით შეგონებულნი, უთვალავი მეომრით უმბრად აღსდგნენ ურწმუნოთა წინააღმდეგ, აიღეს 300 ციხე-სიმაგრე და 9 დიდი ქალაქი; ამათგან უმტკიცესნი ხელუხლებლად დატოვეს და თვითონ დაიკავეს, დანარჩენნი კი ნაცარტუტად აქციეს. დასახელებულ ქალაქთაგან ერთ-ერთი ევფრატზე მდებარე, ურწმუნოთა ქალაქებს შორის ყველაზე ცნობილი და დიდი იყო. მზრძანებელი ამა ქალაქისა – ბაბილონის სულთნის ძე ზემოხსენებულმა ქრისტიანებმა შეიპყრეს და თავი მოკვეთეს, თუმცა იგი მათ აურაცხელ ოქროს ფულს აღუთქვამდა. კიდევ რა უნდა ვთქვა დაწვრილებით? ისინი, რომლებიც მოვიხსენიე, მოვლენ წმინდა იერუსალიმის გასათავისუფლებლად და დაიმორჩილებენ ურწმუნოთ, სახელგანთქმული მათი თექვსმეტი წლის მეფე მსგავსია ალექსანდრესი (მაკედონელისა) შემართებითა და მოკრძალებულობით, რწმენით კი –

არა. ამ ახალგაზრდას მიაქვს დედამისის – უძლიერესი დედოფლის თამარის ძვლები, ვინაიდან (თამარს) მისთვის სიცოცხლეში ანდერძად დაუტოვებია, როცა მოკვდებოდა, იერუსალიმში წასულიყო და მისი ძვლები უფლის საფლავის ახლო დაეკრძალა. დედის სურვილის ღრმად პატივისმცემელს, მას გადაუწყვეტია დანაბარების აღსრულება და დედის ნებტის წმინდა ქალაქში დამარხვა ურწმუნოთა ნება-სურვილის მიუხედავად".²⁰

უნდა გავარკვეოთ როდის დაიწერა წერილი და რა ისტორიული სინამდვილის მოძიება შეიძლება მასში.

ქ. ბეზანსონის არქივისკოპოს ამედე დე ტრამლეს კათედრა ეჭირა 1195-1220 წლებში.

ზ. ავალიშვილი თეიქრობს, რომ წერილი დაწერილია 1207-08 წლებში და მასში აისახა ქართველთა მიერ მოპოვებული დიდი გამარჯვება. ეს დიდი გამარჯვება უნდა ყოფილიყო ბასიანის ომი, რაც შეეხება ევფრატზე მდებარე ქალაქს, რომელიც ქართველებმა აიღეს, იგი არის კარი.²¹

თ. ნატროშვილისა და გ. ჯაფარიძის აზრით, დე ბუას წერილში აისახა ქართველთა 1210 წლის ლაშქრობა ხლათზე და ეპისტოლე დაწერილია 1211 წელს. მათი აზრით, წერილში მოხსენიებული ევფრატზე მდებარე უცნობი ქალაქი არის ხლათი. ხლათიდან ჩამოდის

²⁰ აკ. ურუშაძის თარგმანი. ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. გვ. 27-28.

²¹ ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. გვ. 98-101.

მდინარე მურად-სუ, რომელსაც სომხები ჭეშმარიტ ევფრატს ეძახიან. მურად-სუ სომხეთის შუაგულიდან იღებს სათავეს და უერთდება არზრუმიდან მომავალ ევფრატს, მათი აზრით, სწორედ ეს მეორე ევფრატი უნდა ჰქონდეს ნაგულისხმევი დე ბუას²². ეს ის ლამაზობაა ხლათზე, როდესაც ქართველთა ჯარს სარდლობდა ივანე მხარგრძელი, ხლათის სულთანი კი მელიქ ალ-აუშადი ქალაქში შეკეტილიყო და ცხვირს ვერ ჰყოფდა გარეთ. როგორც წყაროდან ვიცით, ეს ამბავი მოულოდნელად მარცხიანად შემოუტრიალდათ ქართველებს. ივანე მხარგრძელის წინდაუხედაობამ ქალაქის აღების თითქმის დამთავრებული საქმე ჩაშალა. ქართველი მხედართმთავარი მოულოდნელად ტყვედ ჩაუვარდა ალყაშემორტყმული ქალაქის მეციხოვნეებს. ამის გამო ქართველებმა ქალაქზე გადამწყვეტი იერიში ველარ გაბედეს სარდლის სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდების შიშით და დაუზავდნენ მაჰარმენს²³.

დ. ნინიძე ფიქრობს, რომ დე ბუას წერილში შეიძლება ასახულიყო დიდი ლამაზობა ირანში 1210 წელს, როდესაც ბაქარია ამირსპასალარის მეთაურობით ქართველებმა მარანდი, თავრიზი, ზენჯანი, ყაზვინი

²² თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. გვ. 168-189; იგივე თარიღს ფიქრობს ა. თვარაძეც, იხ. მისი საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. გვ. 139-140.

²³ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. გვ. 377.

და სხვა ქალაქები აიღეს და ეპისტოლე შედგენილია 1211 წელს²⁴.

განსხვავებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ა. გოგოლაძეს²⁵. იგი თქვამს, რომ წერილში ლეგენდარული იოანე მეფეხუცესი (პრესვიტერი) ახლა ლაშა-გიორგის სახითაა წარმოდგენილი: „...სწორედ იოანე მეფე-ხუცესის ლეგენდა საფუძვლად დაედო დე ბუას წერილის ისტორიას. XIII საუკუნიდან კვლავ გაცოცხლდა ჯვაროსანთა წარმოდგენებში თითქმის მივიწყებული მითიური მეფის სახე და ლაშა-გიორგის თანხმობამ, მონაწილეობა მიეღო ახალ ჯვაროსნულ ლაშქრობებში, ამ თქმულებას ახალი სიცოცხლე შთაბერა“²⁶.

მართლაც, ეს ძალიან წააგავს XII საუკუნეში შექმნილ მითს იოანე პრესვიტერის შესახებ, მითს, რომლითაც შემდგომი ორი საუკუნის განმავლობაში სულდგმულობდნენ ჯვაროსნები.

„აშკარად ეტყობა ამ ცნობას (დე ბუას ეპისტოლე – თ.კ.) ზღაპრული ელფერის კვალი. მსგავსად იოანეს ლაშქრობისა, რომელმაც იმ დროს უკვე არარსებული ეკბატანა აიღო და ტიგროსს მოადგა, ასევე ლაშა-გიორგიმ ევფრატზე მდებარე რომელიღაც დიდი ქალაქი აიღო. ორივე ეს ლაშქრობა შეიცავს ზოგად

²⁴ დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. გვ. 398-412.

²⁵ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 376.

²⁶ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 381.

ისტორიულ-გეოგრაფიულ ხაზებს²⁷ საყურადღებოა მკვლევარის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები ლაშა-გიორგისა და იოანე პრესვიტერის იდენტურობის შესახებ.

...ლეგენდები იოანე პრესვიტერზე განსაკუთრებით ვრცელდებოდა V ჯვაროსნული ლაშქრობის (1217-1221 წწ.) პერიოდში.

XIII საუკუნეში, ჯვაროსანთა წარუმატებელი ლაშქრობების გამო, კვლავ ცოცხლდება ლეგენდა იოანე პრესვიტერის შესახებ. მაგალითად აი რამდენიმე მათგანიც:

პაპი ჰონორიუს III ასე სწერდა საფრანგეთის არქიეპისკოპოსებს: „ოკეანის იქითა მხრიდან კარდინალმა პელაგიუსმა მაცნობა, რომ მეფე დავითი, იოანე ხუცესად წოდებული, კაცი ღმრთისმომიში, შეიჭრა შეიარაღებული ძალებით სპარსეთში და სპარს სულტანზე გამარჯვების შემდეგ აიღო და დაიპყრო მისი ქვეყანა 24 დღეში. ის იქ დაეუფლა მრავალ ციხექალაქსა და ბანაკს. იქიდან მან ისე სწრაფად წაიწია წინ, რომ (ახლა) მისი ლაშქარი იმყოფება სულ 10 დღის სავალი გზის მოშორებით თვით დიდებული და სახელგანთქმული ქალაქი ბაღდადიდან, სადაც ბინადრობს უმაღლეს მღვდელთმსახურთაგან სარკინოზად სახელდებული ხალიფა. ასეთი მუქარით ხალაპიის სულტანმა, ძმების – დამასკოსა და ბაზილონის სულტანთა სახლისკაცმა,

²⁷ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 380.

ზრძანა, რომ შემოაბრუნოს ზემოხსენებული მეფის წინააღმდეგ თავისი ჯარი, რომელიც დამიეტაზე ალყა-შემორტყმულ ქრისტიანულ არმიას ებრძოდა.

...პელაგიუსმა ავინიონში აცნობა: მართლმორწმუნე და კარგად შეიარაღებული ქართველების ქვეყანა გვთხოვს და გვევედრება, რომ მასაც დართონ ნება სარკინოზებთან საბრძოლველად²⁸.

V ჯვაროსნული ლაშქრობისას, 1217 წელს, ჯვაროსნებმა მთავარი დარტყმები მიიტანეს ეგვიპტეზე, კერძოდ დამიეტაზე. სწორედ დამიეტაში შეხვდნენ ერთმანეთს საქართველოს მეფის და პაპის ლეგატის კარდინალ პელაგიუსის ელჩები²⁹. როგორც ჩანს, პელაგიუსის მიერ, ჰონორიუს III-სადმი ნაცნობები ამბავი ქართველთა შესახებ, სწორედ ამ შეხვედრის გამომდინარე უნდა ყოფილიყო.

კიდევ ერთი ცნობა ჯვაროსანთა მათიანედან:

„მთელს ქრისტიანულ სამყაროში დადიოდა ხმები, რომ ინდოეთის მეფე დავითი, იოანე ხუცესად სახელდებული, უახლოვდება დიდი ჯარით (დასავლეთის ქვეყნებს). ამან დაიპყრო სპარსეთი, მედია, სხვა მრავალ სარკინოზთა მიწები და ბალდადის ხალიფა ბალდაკს, სარკინოზთა უმაღლეს ქურუმს, შეუთვალა, რომ მას სურს შეებრძოლოს ხალიფასა და ყველა წარმართს, თუ იგი არ მიიღებს ქრისტიანულ სარწმუნო-

²⁸ Р. Хенниг, Неведомые земли. Стр. 29.

²⁹ ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 382.

ებას. ხოლო დამიეტის მისადგომებთან მყოფ ლაშქარს და იერუსალიმის მხარეს აღუთქვა დასახმარებლად მისვლა³⁰

ჟაკ დე-ვიტრის 1221 წლის წერილში რომის პაპ ჰონორიუს III-სადმი აღნიშნულია, რომ ინდოეთის მეფის – დავითის ჯარები 15 დღის სავალზე იდგნენ ანტიოქიიდან და მოიჩქაროდნენ წმინდა საფლავის გასათავისუფლებლად და წმინდა სამეფოს აღსადგენად³¹.

ასეთივე მოარული ლეგენდაა დე ბუას წერილში მოთხრობილი ამბავიც, რომელიც შეხამებულია მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის პერიოდის ისტორიულ სიტუაციასთან.

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელსაც ვატიკანი ხანგრძლივი პროპაგანდის შედეგად ამზადებდა და რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ უნგრეთის მეფე ანდრაშ II დიდი ლაშქრით, სამხრეთ გერმანიის თავადები თავიანთი ვასალებით, ავსტრიის ჰერცოგი ლეოპოლდ VI და ჰოლანდიელები გრაფი ვილჰელმის მეთაურობით, დიდი მარცხით დამთავრდა³². ეს მხედრიონი ევროპიდან დაიძრა 1217 წელს. ახალ მოლაშქრეებს სირიაში ცივად შეხვდნენ: სირიაში მყოფ თურანკებს არ უნდოდათ ეგვიპტელებთან ბრძოლა, რადგან

³⁰ Р. Хенниг, Неведомые земли. Стр. 26-29.

³¹ ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005 წ. გვ. 17.

³² М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г. Стр. 212-213.

მათთან კარგი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ გაბმული და, ბუნებრივია, ხელახალი ომი მათ საქმიანობას ხელს შეუშლიდა. 1218 წლის აპრილში ძლივს შეგროვდნენ ჯვაროსნები აკრაში, ანდრამ II უნგრელი, რომელიც თითქმის ერთი წელი იცდიდა უსაქმოდ აკრაში, დარწმუნდა, რომ მათი ლაშქრობა უშედეგო იქნებოდა და თავისი ჯარით ევროპაში გაემგზავრა, ხოლო დანარჩენმა ჯვაროსნებმა ხანგრძლივი პაექრობის შემდეგ გადაწყვიტეს მთავარი იერიში მიეტანათ ეგვიპტეზე. როგორც მუსულმანური სამყაროს მთავარ ციტადელზე. მაშინვე მათ შემოარტყეს ალყა ქალაქ დამიეტას და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, 1219 წლის ნოემბრის დასაწყისში, ქალაქი იერიშით აიღეს და ააოხრეს. მაშინ ჯვაროსნებმა დიდძალი ალაფიც იგდეს ხელთ. მაგრამ მათი წარმატება მალე დასრულდა. 1221 წლის ივნისში, როდესაც ისინი გადავიდნენ შეტევაზე მანსურის მიმართულებით, მდ. ნილოსი ადიდდა და ქრისტეს მხედართა ბანაკი წყალდიდობამ გაანადგურა. ამ სტიქიის წინააღმდეგ საბრძოლველად მუსლიმები აღრევე იყვნენ მზად და, როგორც კი წყალდიდობა დაიწყო, მათ ჯვაროსნებს უკანდასახევი გზა გადაუჭრეს. ლტოლვილი ქრისტიანები უწესრიგოდ გარბოდნენ დამიეტისაკენ. იმავე წლის სექტემბერში ეგვიპტელებმა ისინი აიძულეს, ეს დაპყრობილი ქალაქიც მიეტოვებინათ და ასე მორალურად და ფიზიკურად განადგურებულიებმა ევროპისაკენ მიმავალ ხომალდებს მიაშუ-

რეს. ამით საბოლოოდ დამთავრდა ჯვაროსანთა მეხუთე ლაშქრობა³³.

რომის პაპის მოციქულებმა და ტამპლიერებმა, რომელნიც ეგვიპტეში იმყოფებოდნენ და ევროპისაკენ გამამხნეველელ წერილებს აგზავნიდნენ, კარგად გრძნობდნენ ჯვაროსნული ომების უსუსურობას; თვით ლაშქრობის მონაწილენიც რწმუნდებოდნენ, რომ უიმედოდ მიისწრაფოდნენ წმინდა ადგილებისაკენ; ამიტომ მოლაშქრეთა მორალური სიმტკიცისა და რწმენის ასამაღლებლად კათოლიკე მისიონერები ავრცელებდნენ ლეგენდებს იოანე ხუცესად წოდებულ დავით მეფეზე და, თუ კი მათ რაიმე ისტორიული საფუძველი მიეცემოდათ ახალი გამამხნეველელი ამბების შესათხზველად, არც ამგვარ საქმეზე იღებდნენ ხელს³⁴.

ჩვენი აზრით, დე ბუას ეპისტოლე გამოძახილია სწორედ მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს გავრცელებული ლეგენდებისა და დაწერილია იმ წლებში, როდესაც ქალაქ დამიეტაში მყოფი ჯვაროსნები წმინდა ადგილებისაკენ სალაშქრო შეტევისათვის ემზადებოდნენ. ამას ხელი შეუწყო ლაშა-გიორგის თანხმობამაც, მონაწილეობა მიეღო ჯვაროსნულ ლაშქრობებში. ეპისტოლეს ამკარად ეტყობა ზღაპრული ელფერის კვალი და იგი ატარებს პროპაგანდისტულ ხასიათს. მასში განახლებული, ამჯერად რეალური ადამიანის სახითაა წარმოდგენილი ლეგენდარული იოანე მეფე-

³³ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 46-47.

³⁴ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 47.

ხუცესი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დე ბუას წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1218-1220 წლებში.

II. დე ბუას ეპისტოლე და ვარაუდები თამარ მეფის ნეშტის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ

ახლა, რაც შეეხება ეპისტოლეში აღნიშნულ თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების საკითხს.

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ არ არსებობს ქართული ცნობა, რომელშიც დასახელებული იქნება ფაქტი თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ. ივ. ლოლაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „თამარის უკანასკნელი სიტყვები ცნობილია კარგად. თუ მომაკვდავი მეფე იერუსალიმში დაკრძალვის სურვილს განაცხადებდა, ამას თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსი უეჭველად იტყოდა“³⁵ მართლაც, საეჭვოა თამარ მეფის მიერ დატოვებული ანდერძის შესახებ სცოდნოდა სირიაპალესტინაში მყოფ ფრანგ რაინდს და არ სცოდნოდა ქართველი მეფის კარზე მყოფ რომელიმე ისტორიკოსს.

შ. ნუცუბიძე ცდილობდა, რომ ქართულ ისტორიულ წყაროებში ეპოვა თამარის იერუსალიმში წასვლის მისწრაფების შესახებ. მან თითქოს „იპოვა“ კიდევ ქარ-

³⁵ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 34.

თლის ცხოვრების ციტატა, რომელშიც მოთხრობილია თამარის კარზე არსებული სამღვდელთმსახურო წესების შესახებ: „საეკლესიო ლოცვად წესი ლოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდის, ვითარცა ტიპიკონი მოასწავებდა და განწესება პალესტინისაჲსა მონასტრისა მოგვითხრობს, ყოველი სრულიად. დარბაზის კარს მყოფი წირვად ვერვინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დილეულ, სამხრი, ვითარცა თქმულ არს“.

ცხადია, აქ არც თამარის სიცოცხლის უკანასკნელ პერიოდზეა ლაპარაკი, არც იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში „ლოცვისა და მონანიებისათვის“ სწრაფვაზე და არც დე ბუას წერილის მსგავს ლეგენდარულ ანდერძზე. თამარის პირველი ისტორიკოსი აღნიშნავს, თუ სამეფო კარზე საეკლესიო წირვალოცვის წესი როგორ და რის მიხედვით სრულდებოდა. „ასე რომ, დე ბუას წერილის „ანდერძი“ ჰაერზეა გამოკიდებული და მასში ისტორიული სინამდვილის ნატამალიც კი არ მოიპოვება“³⁶

რამდენად რეალურია შესაძლებლობა, რომ ლაშა-გიორგის თამარის ნემტი გადაესვენებინა იერუსალიმში? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლაშა-გიორგიმ რამდენიმე შეტევითი ოპერაცია განახორციელა ხლათის, არზრუმის, კარნუ-ქალაქისა და სხვათა მიმართულებით, მაგრამ მან ვერ შეძლო ბრძოლა ჯვაროსნებთან ერთად წმინდა ქალაქის გათავისუფლებისთვის. ლაშა-გიორგის დიდი სურვილი ჰქონდა იმისა, რომ გაელაშქ-

³⁶ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 35.

რა იერუსალიმზე, მაგრამ მან ეს ვერ შეძლო, რადგან სრულიად მოულოდნელად საქართველოს საზღვრებს მონღოლთა ლაშქარი მოადგა. ამას ადასტურებს 1223 წელს რუსუდან მეფის მიერ მიწერილი წერილი რომის პაპ ჰონორიუს III-ადმი. მასში ვკითხულობთ:

„ჩემი ძმა, ქართველთა მეფე მიიცვალა და მისი სამეფო მე მერგო. აწ ვითხოვ თქვენს კურთხევას ჩვენთვის და ყველა ჩვენ ქვეშევრდომ ქრისტიანეთათვის! დამიეტაში მყოფის თქვენის ელჩისაგან მივიღეთ თქვენი დიდებული რჩევა და ბრძანება, რომე ჩემი ძმა, წასულიყო ქრისტიანების შესაწევნელად. ისიც ამ ზრახვასა და წასვლის მზადებაში იყო, როდესაც ბოროტნი თათარნი შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში... დიდი უბედურება მიაყენეს ჩვენს ერსა და დაგვიხოცეს ექვსი ათასი კაცი. ჩვენ მათ არ ვუფრთხილდებოდით, რადგან ქრისტიანები გვეგონა, მაგრამ როდესაც ვსცანიით, რომ კარგი ქრისტიანები არ იყვნენ, მაშინ შევკრიბეთ ყოველი ჩვენი ძალა და წინ აღვუდექით; ოცდახუთი ათასი კაცი გავუწყვიტეთ, ბევრიც დავატყვევეთ და დანარჩენი მათი მხედრობა ჩვენის ქვეყნიდან გავდევნეთ. აი, ამის გამო აქ დავრჩით და თქვენის ელჩის ბრძანებისამებრ ვერ წამოვედით“³⁷

ამასვე წერს რომის პაპს ივანე ათაბაგი:

³⁷ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902. გვ. 7; ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში. თბ. 1984. გვ. 176-177.

„გაუწყებთ, რომ ჩემი ბატონი მეფე მიიცვალა და მის ადგილს თქვენის ლოცვა-კურთხევის მადლითა და ძალით სხვა ავირჩიეთ მეფედ. თქვენმა წმინდა მართლბრძანებამ, რომელიც დამიეტაში მყოფის ელჩის მიერ წარმოგვივლინეთ, მოაჩია მეფემდე და ჩემამდე. ხოლო, როცა ჩვენ დიდის ძალით მოვამზადეთ ჯარი, ცხენოსნები, სურსათი და ვაჰირებლით წასვლას ქრისტიანების შესაწევნელად და წმინდა ადგილების დასახსნელად, ამ დროს თათარნი, ჯვრით წინამძღვრებულნი, შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში, ქრისტიანობის მოჩვენებით მოგვატყუეს და ექვსიათასამდე კაცი გაგვიწყვიტეს. ხოლო შემდგომ რა ვსცანიოთ, რომ ჭეშმარიტი ქრისტიანები არ იყვნენ... 25 ათასი ცხენოსანი გავუწყვიტეთ, ზოგნიც დავატყვევეთ და დანარჩენიც ჩვენის საზღვრებიდან გავდევნეთ. ეს გახლავთ მიზეზი იმისა, რომ ვერ შევასრულეთ თქვენი ბრძანება, თქვენის ელჩის მიერ გამოცხადებული“³⁸.

ეს ეპისტოლეები აშკარად მეტყველებენ, რომ ლაშა-გიორგის განუზრახავს დახმარებოდა ჯვაროსნებს „წმინდა ადგილების დასახსნელად“ მუსულმანთაგან. ამ მიზნით მას დაურაზმავს მხედრობაც, ლაშქრობისათვის საჭირო სურსათიც მოუმარაგებია, პალესტინაში მყოფ ჯვაროსანთა შორის კი დარჩეულა ხმა, რომ „გეორგია-

³⁸ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. გვ. 9; ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში. გვ. 178-179.

ნებად წოდებული იბერიელი ქრისტიანები" აღდგნენ და ჭაბუკი მეფის მეთაურობით მიდიან იერუსალიმისკენ სალაშქროდო, მაგრამ მონღოლების მოულოდნელ შემოსევას ლაშა-გიორგისათვის განზრახვაზე ხელი აუღებინებია, ხოლო ჯვაროსნებს დიდი იმედები გასცრუებით, რაკი საჭირო გამხდარა რუსუდან მეფეს და ივანე ათაბაგს ეცნობებინათ რომის პაპისათვის მისი ბრძანების შეუსრულებლობის მიზეზი. ი. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ „ასეთ ვითარებაში თქმა იმისა, თითქოს ქართველთა ლაშქარმა ლაშა-გიორგის წინამძღოლობით თამარის ნებტი უხიფათოდ მიასვენა და დაკრძალა იგი ქართველთა მონასტერში (თუ მაცხოვრის საფლავის ტაძარში), არა მარტო თვითნებური და ლიტონი განცხადებაა, არამედ იგი მოასწავებს ზემოხსენებულ ეპისტოლეთა გაუთვალისწინებლობას“³⁹ ნუთუ ლაშა-გიორგის იერუსალიმში ჩასვლის და თანაც თამარ დედოფლის ნებტის ჩასვენების ამბავს რუსუდან დედოფალი და ივანე ათაბაგი რომის პაპს არ შეატყობინებდნენ?!⁴⁰

თუ სარწმუნოა ფრანგი რაინდის ცნობა, თითქოს თექვსმეტი წლის ლაშა-გიორგიმ საფლავიდან ამოიღო დედამისის ძვლები იერუსალიმში ქრისტეს საფლავთან დასაკრძალავად, როგორ მოხდა, რომ თამარის ისტორიკოსებს ან უამთააღმწერელს და გვიანი ხანის

³⁹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 37.

⁴⁰ დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. თბ. 1962.

ავტორებს, რომელთაც დაგვიტოვეს ცნობები თამარის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ, ერთი სიტყვაც კი არ წამოსცდათ ამ მნიშვნელოვანი ამბების შესახებ? თუ ეს გადასვენება ნამდვილად მოხდა, უპირველესად ამ ფაქტს აღნიშნავდნენ თამარის პირველი და მეორე ისტორიკოსები, რომელნიც თავიანთ თხზულებებს წერდნენ თამარის სავარაუდო გადასვენების შემდეგ ახლო ხანაში, ხოლო თუ ლამა-გიორგი ქართველთა ლაშქრით იერუსალიმში ჩავიდა დედის ანდერძის შესასრულებლად, ამას კი უეჭველად იტყოდა ჯერ ლამასდროინდელი მემკვიდრე, შემდეგ კი ჟამთააღმწერელი, რომელთაც აღწერეს ლამა-გიორგის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მაგრამ როგორც ცნობილია, ეს ისტორიკოსები თამარის ნეშტის გადასვენებისა და ლამა-გიორგის იერუსალიმში ჩასვლის შესახებ არაფერს არ ამბობენ, იმიტომ, რომ თამარი დაკრძალეს გელათში და იქიდან არავის გადაუსვენებია იერუსალიმში⁴¹.

...აქვე აუცილებლად უნდა განვიხილოთ ლ. ტუხაშვილის მიერ მოყვანილი ცნობა, რომელიც გამოუგზავნია იკონიის სულტანს (?) საქართველოს მეფისათვის: „პასუხი მეფე დავითს, აფხაზის პატრონს“ მასში ნათქვამია: „მოწყალებანი, რომლითაც უბიწოების საფარველის, თვალსაწიერთა დედოფალთ დედოფ-

⁴¹ თ. კენკეზაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. გვ. 8-9.

* მეფე დავითში იგულისხმება ლამა-გიორგი. ლ. ტუხაშვილი ფიქრობს, რომ სახელი განგებ არის შეცვლილი, რადგან ბარათი კონფიდენციალურია.

ლის მიმოწერის თაობაზე განმარტება მოგვეცა, ეჭვი არ არის, მოთხოვნა იმ უბიწოს სისპეტაკისა იმაზე მეტია, რითაც მეფური უზენაესობითა და ხელმწიფური დიდებულებით მონებს შეიძლებოდა ჩვენებოდა; და პატიოსანი წარმომოებით, ვრცელი გონებით, მტკიცე რჯულითა და პირისგათავეებით ის პატრონი, უბიწოების საფარველი, უცნობი არ არის, რადგან ის გვარი ჩინებული თვისებითა და ღირსეული წარმატებებით ცნობილია. ღმერთმა (იდიდოს სახელი მისი!) ჩვენ, მონებს, იმ უბიწოების საფარველის ხელმწიფურ საქმიანობათა საზღაურად მასზე ლოცვის დროს შემწეობა უხვად მოგვანიჭოს და ზაკვათა უბედურობათაგან დავიფაროს, რათა რაც დღე გავა, (ჩვენ,) მონობაში მყოფთ წერილი მეტი ვიკითხოთ და ჩვენ-და სასიკეთოდ, ყოველ წუთს პატივითა და მოწიწებით დავიცვათ, რადგანაც სამსახური მისი უდიდესი შენოვნებისა და დიდებული აკვანისა რუმის კლიმატის ხალხებისგან (ალაჰიმც აცოცხლებს დიდხანს მათ სულთნებს!) გარდაუ-ვალია და აუცილებელი.

მითითება, რომელიც გორჯესთანის მეფეებთან (ჩვენს) თხოვნათა გამო იყო ნაბრძანები, მეფური წყალობისა და ხელმწიფური დარიგების მომხიბლავობისაგან დაშორებული არ ყოფილა. პასუხად ჩვენგან ქება, ხოტბა, შესხმა და ლოცვა-კურთხევა იმ საიდუმლოების დაცვით მიიღეთ. შემდეგში მიმოწერათა შარა, გზავნილებათა სავალი და თხოვნათა გზა გაკაფული ჰქონიათ და (ურთიერთობის) განახლებისა და განხორციელების საქმე დროების შესაბამისად და ამ ძველ

გვართან ნიადაგი კავშირის ხარისხი გამოჩენილი (ამ-
კარა) ყოფილა მამა-პაპისაგან და წინაპართაგან და
ანდერძით განსხვავებული დედოფლისა (ალაჰიმც
შემოსავს მას მითევებით!). უმაღლესი საკრებულოს ეს
გვარი წინაპართა კვალზე, იმ გვარის რჩევების
საზღაურად აქვს (მიუზღავს უფალი არა მდაბალთ),
აწიც მიმოწერისა და კავშირის გზა გახსნილათ იგუ-
ლეთ, ვინძლოთ ახალახალი საქმენი გვაუწყოთ და
საჭიროებისამებრ წერილის მიმოწერა არ დაგვიძვი-
როთ, რათა მის შესრულებას მაშინვე შევედგეთ, მა-
ღალმა უფალმამც ინებოს!⁴².

ამ საკმაოდ ბურუსიანი ბარათიდან აშკარად
იკვეთება ერთი რამ: მეფეთმეფე თამარს დაუტოვებია
რადაც ანდერძი. რუმის ქვეყანა (იკონია) მზად არის
დაეხმაროს ამ ანდერძის შემსრულებელს. ბარათში თი-
თქოს ორი ქალია მოხსენიებული. ერთი ცხადად გან-
სვენებულად არის მოხსენიებული. მეორე კონტექსტით
ზუსტად არ ჩანს, ვინ არის. თითქოს ეს ცოცხალი უფ-
ლისწულია, რადგან მის სამსახურისთვის რუმის ქვეყანა
(ე.ი. იკონია) მზად არის. ლ. ტუხაშვილის აზრით, შესაძ-
ლებელია საუბარი ყოფილიყო თამარის ნებტის გადა-
სვენებაზე (ე.ი. მისი ნებტის სელჩუკიანთა მიწაზე გატა-
რებაზე). ჩვენ ვიზიარებთ მ. თოდუას აზრს, რომელიც
თიქრობდა, რომ წერილში საქმე ეხება მეფე თამარის

⁴² ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტო-
რიიდან. წ. I. თბ. 1994. გვ. 227-228; მ. თოდუა, ქართულ-სპარსუ-
ლი ეტიუდები. ტ. III. თბ. 1979. გვ. 5-6.

ქალიშვილის გათხოვებას სელჩუკიანთა რომელიღაც უფლისწულზე. ან, ჩვენი აზრით, შესაძლოა აქ რაიმე ფარულ პოლიტიკურ გარიგებაზე იყოს საუბარი. ყოველ შემთხვევაში ეს წერილი თამარის გადასვენების საკითხთან მიმართებაში არ გამოგვადგება.

აქვე აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ სწორედ დე ბუას ეპისტოლე დაედო საფუძვლად 1946 წელს, იერუსალიმის პატრიარქის ალბერტო ფორის ინიციატივით, იერუსალიმში, იორდანის უდაბნოში იტალიელი არქეოლოგის ვირჯილიო კორბოს ხელმძღვანელობით წარმოებულ არქეოლოგიურ გათხრებს. ამ ექსპედიციამ სხვა მონასტერთა შორის აღმოაჩინა ქართული კულტურის ღირსშესანიშნავი ძეგლი - ქართული მონასტერი ქართულივე მოზაიკური წარწერებითა და სხვა მნიშვნელოვანი ექსპონანტებით⁴³. ეს არქეოლოგიური ექსპედიცია და აგრეთვე სხვა მცდელობანი უცხოეთში თამარის საფლავის მოძიების შესახებ, ამ მხრივ, უშედეგოდ დასრულდა...

⁴³ ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. გვ. 31-32.

III. ისტორიული რეალობა თამარ მეფის სათლავის შესახებ

თამარის თანამედროვე ისტორიკოსები, განსაკუთრებით კი ბასილი ეზოსმოძღვარი, დიდი ტრაგიზმით აღწერენ თამარის გარდაცვალება-დაკრძალვის ამბავს:

„აქა რაღა ჯერ არს თქუმა, გარნა ბავთის[ა] ღაღადი. ბნელი უნათლო, და გლოვა უნუგეშინის [მ]ცემო. რამეთუ, ვინ იყო ნუგეშინის მცემელი, ოდეს მწუხარება ზოგადი იყო ყოველთათვის... ჳმასა თანა ვაეშისასა ქუესკნელნიცა შეიძრნეს. ყოველნი ფლასითა [შეიმოსრნეს]. ესრეთ გვანდა, დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვდესცა და ყოველი სოფელი.“

„მაშინ უკუ აღმოიყუანეს და მცირეთა შინა ღღეთა მცხეთად დადვეს, და მერმე უკანასკნელ თვთ მუნვე გელათს დაამკვიდრეს თჳსსა შინა სამარხოსა, დიდებად მუნ შინა დამკუიდრებულთა პაპ[ა]თა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა“⁴⁴.

⁴⁴ ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდე. წ. II. ტ. I. ტფ. 1898. გვ. 488–489; ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906. გვ. 532–533; ბასილი ეზოსმოძღვარი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 146.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“-ს ავტორი წერს: „წარიყვანეს სამკვდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხოსა პატიოსანსა“⁴⁵

პირველ რიგში ორიოდ სიტყვით შევეხებით თამარის „მცხეთად დადვების“ შესახებ. საყურადღებო და გასაზიარებელია ისტორიკოს ჯაბა სამუშიას მიერ გამოტანილი დასკვნები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. იგი წერს: „ჩვენი აზრით, სვეტიცხოველში თამარის ცხედარი „მცირეთა შინა ღღეთა... დადვეს“, მხოლოდ იმის გამო, რომ იანვარში შესაძლებელი დიდთოვლობის გამო ლიხის მთაზე გადასვლა და მეფის შესაფერისი პატივით დაკრძალვა შეუძლებელი იყო. შუა საუკუნეებში პანაშვიდი, ტირილად მისვლა და დასაფლავება თანხვედრი პროცესი არ იყო. შეიძლება ადამიანი დაეკრძალათ და ამის შემდეგ მისულიყავი მწუხარების გამოსათქმელად. ერთი წლის განმავლობაში ოჯახი მწუხარედ ითვლებოდა. „მცირეთა შინა ღღე“ ჩვენ არ უნდა გავიგოთ, როგორც ერთი-ორი ღღე. ამასთანავე, მცხეთაში თამარს ღროვებით დაკრძალავდნენ მისთვის განკუთვნილ აკლდამაში. ამდენად, სვეტიცხოველში თამარი შეიძლება დაკრძალული ყოფილიყო რამდენიმე თვეც კი“⁴⁶

⁴⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 113.

⁴⁶ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 10.

გელათის დიდებული ტაძარი ააგო დავით აღმაშენებელმა ბაგრატიონთა გვარის საძვალედ. დავით IV იყო პირველი ბაგრატიონი, რომელიც დაკრძალეს გელათში. მის შთამომავლებს (დავით-ნარინის ჩათვლით: 1293 წ.) ამ ტაძარში ასაფლავებდნენ. ამიტომ, როდესაც თამარის ისტორიკოსები ამბობენ: თამარი „გელათს დაამკვიდრეს თვსსა შინა სამარხოსა“, სრულიად სანდო უწყებაა. გარდა გელათის სამონასტრო ტრადიციისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარის სამივე ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“-ს ავტორი, ბასილი ეზოსმოდღვარი და „ლაშა-გიორგის ღროინდელი მემატიანე“) მისი თანამედროვეა და თამარის გარდაცვალებიდან თავის თხზულებებს რამდენიმე წელში წერენ, ასე რომ, მათ კარგად უნდა სცოდნოდათ თამარის დაკრძალვის ადგილი და, ალბათ, მისი დაკრძალვის პროცესიის უშუალო მონაწილენიც იყვნენ.

...თამარის საფლავის საკითხთან დაკავშირებით ცნობები არ ამოიწურება მისი მემატიანეთა თხზულებებით. როგორც ირკვევა, XIII საუკუნის II ნახევარში თამარის საფლავი კვლავ გელათში იყო. ამ ფაქტს ადასტურებს 1260-1267 წლებში შედგენილი დავით-ნარინის მეუღლის – თამარის მიერ გელათისადმი ბოძებული სიგელი. მასში ვკითხულობთ: „და თვთ იგი სიგელი და ბედესგან ჩემთჳს მოცემული დაწერილი თავსდეჲ დიდსა მონასტერსა შინა, კითხუთა, მოწსენებით და მოწმებითა დიდისა მოძღუართ-მოძღურისა, დავითის მწირველისა ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღუარისა, პატრონთა მწირველისა იოვანესითა, პატ-

რონთა გამზრდელისა, თამარის მწირველისათა ილარიონ ფავენელისათა, პ(ეტრ)ე დეკანოზისა და ყოველთა დიდისა დავითის ძმათათა"⁴⁷

საინტერესოა დოკუმენტში დასახელებული თამარის მწირველი. როგორც ჩანს მწირველი ამ შემთხვევაში უნდა ნიშნავდეს საფლავის "მომვლელს", ვინც ლოცულობდა თამარის სულისთვის და უხდიდა პანაშვიდს. ჯ. სამუშია ფიქრობს, რომ აქ დავითი და თამარი ასე იმიტომბა გამოყოფილი, რომ ალბათ ამ დროს ისინი უკვე წმინდანებად იყვნენ შერაცხულნი⁴⁸ ჩვენთვის ეს ცნობა იმით უფრო მნიშვნელოვანია, რომ იგი შესაძლოა, წარმოადგენდეს ფაქტის დადასტურებას, რომ თამარი მეცამეტე საუკუნის განმავლობაში არავის გადაუსვენებია გელათიდან.

აქვე შევხებით თამარის წმინდანად შერაცხვის თარიღის საკითხს. ზემოთ დასახელებული დავითნარინის მეუღლის გუჯარით რაიმეს მტკიცება შეუძლებელია... XI საუკუნის ბოლოს გადაწერილ "დიდ სვინაქსარში" (A-97 ხელნაწერი) მოგვეპოვება შემდეგი მინაწერი: "თთუესა მაისსა ა(1) ამასვე დღესა წმიდისა ნეტარისა თამარ დედოფლისა", რომელიც ე. გაბიძაშვილის

⁴⁷ [1260-1267]. დაწერილი თამარ დედოფლისა გელათისადმი I. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984. გვ. 161-162.

⁴⁸ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35.

ვარაუდით XIII საუკუნის უნდა იყოს⁴⁹. ამ მინაწერით მტკიცდება, რომ XIII (ან XIV) საუკუნეში თამარი უკვე წმინდანი იყო, ხელს რომ არ გვიშლიდეს შემდეგი ფაქტორი: იმერეთის მიტროპოლიტ დავით წერეთელს რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის უთქვამს, რომ XVIII საუკუნემდე (1730 წლამდე) თამარს ყოველწლიურად პანაშვიდს უხდიდნენო. თუ თამარი წმინდანად იყო შერაცხული პანაშვიდს კი არა პარაკლისს გადაუხდიდნენ... შეიძლება თამარი მართლაც XIII საუკუნეშივე შერაცხეს წმინდანად, მაგრამ შემდგომ უკვე მოხდა ამის დავიწყება, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ რაიმე ხელჩასაჭიდი დოკუმენტური ცნობა თამარის წმინდანად შერაცხვის თარიღთან დაკავშირებით არ მოგვეპოვება და ასეთ პირობებში დასკვნების გაკეთება რთულია.

...1619 წელს მოსკოვს ეწვია საქართველოს მეფე-მთავართა გაერთიანებული ელჩობა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კუმურდოს მონასტრის ილუმენი ხარიტონი. მოსკოვში, საელჩო პრიკაზში წარდგენის შემდეგ მას მოუწია ახსნა-განმარტება მიეცა არაერთ საკითხზე, მათ შორის საქართველოში შექმნილ ვითარებაზე და თეიმურაზ I ადგილსამყოფელზე. ელჩი ხარიტონი აღნიშნავდა: „და ამჟამად მისი მამული, საქართველო დაცარიელებულია, ეკლესიები დაქცეული. და

⁴⁹ ე. გაბიძაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოსახსენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. № 19. გვ. 96-109.

ცხოვრობს მეფე ამჟამად თურქების ბაშიაჩუკის მიწაზე, (მათ ენაზე) ქართულად იმერეთში, სადაც განისვენებს დინარა (თამარ) დედოფალი“. თეიმურაზი მაჰ-აბასის ლაშქრობების შემდეგ თავს იმერეთს აფარებდა. ამდენად, მას კარგად უნდა სცოდნოდა სად იყო თამარის საფლავი – შენიშნავს ჯ. სამუშია. ამიტომაც იგი რუსეთის მეფისადმი გაგზავნილ წერილშიც ახსენებს დინარა-თამარ დედოფლის საფლავს: „და მათ წინააღმდეგ დიდხანს ვერ გავძელი და დავინახე რა ჩემი უძლურება, წავედი ჩემი მამულიდან ბაშიაჩუკში... ქართულად ამ მიწის სახელი იმერეთია, იქ განისვენებს დინარა დედოფალი“⁵⁰.

საინტერესოა, რატომ უთითებენ საგანგებოდ მეფე თეიმურაზი და ელჩი ხარიტონი დინარა-თამარ დედოფლის საფლავს თამარის წერილებში, თუმცა ახლა ჩვენთვის უფრო ის ფაქტია საინტერესო, რომ XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველმა საზოგადოებამ კარგად იცოდა, სად იყო დაკრძალული დინარა-თამარ დედოფალი. მართალია, წყაროში ზოგადი ტერმინია ნახმარი – იმერეთი, მაგრამ ცხადია, აქ იგულისხმება გელათის სამეფო საძვალე. ქართველთა მხრიდან რუსეთის სახელმწიფოსთან ურთიერთობისას დინარა-თამარის მოხსენიებას, რელიგიურის გარდა პოლიტიკური მოტივიც ჰქონდა. XV-XVI საუკუნეებში რუსეთში შეიქმნა „საკვირველი თქმულება და მოთხრობა დინარ დედოფლის, ივერიის ხელმწიფის ალექსანდ-

⁵⁰ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35-36.

რეს ქალიშვილის შესახებ. თუ როგორ დაამარცხა მან სპარსეთის მეფე ადრამელიხი⁵¹ ისტორიულად დადასტურებულია, რომ დინარა დედოფალში თამარ მეფე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი⁵². იმდენად პოპულარული იყო ეს გადმოცემა რუსეთში, რომ 1552 წელს ივანე IV მრისხანემ ყაზანზე ლაშქრობის წინ, როდესაც გულგატეხილ მეომრებს სიტყვით მიმართა, მან ივერთა სახელოვანი დედოფალი დინარა და მისი სახელოვანი გამარჯვებები გაიხსენა. საერთოდ, დინარა დედოფლის თემა ძალიან პოპულარული იყო ამ დროის რუსეთში. იქმნებოდა ხატები, ლეგენდარული ქართველი დედოფლის ცხოვრების სიუჟეტები იყო გამოსახული კრემლის დედოფლისეულ დარბაზში, რომლის მოხატვა სავარაუდოა XVI საუკუნის მიწურულს. ამ თქმულებაში დახატული ივერთა სამეფო მისაბაძი უნდა გამხდარიყო XV-XVI საუკუნეების რუსეთში. თქმულებაში დახატულია ერთმმართველი მეფის სახე, რომელსაც ხელისუფლება ღვთისაგან აქვს ბოძებული. სამეფო ხელისუფლება ხელშეუხებელია ბოიართა მხრიდან. სწორედ ასეთი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შესაქმნელად მიისწრაფოდა რუსეთის ხელისუფლება ამ პერიოდში და ამიტომაც მათთვის მიმზიდველი იყო ლეგენდარული

⁵¹ თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ. 1968. გვ. 124-130.

⁵² ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960. გვ. 117-127.

დინარა დედოფლის სამეფო⁵³. ბუნებრივია, ქართველებმა კარგად იცოდნენ რუსეთში დინარა-თამარ დედოფლის პოპულარობის თაობაზე. სწორედ ამიტომ უთითებს თეიმურაზ I და თავის ელჩსაც ავალებს იმის აღნიშვნას, რომ იგი იმ მხარეშია გახიზნული, სადაც რუსთათვის სათაყვანებელი დინარა-თამარ დედოფალი განისვენებს.

...XVII საუკუნის მემატიანე ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს, რომ „წაასვენეს მამა-პაპათ სამკვიდროს საფლავსა გელათ-ქუთათისისა და მიაბარეს საფლავსა და ს(ა)ხლსა ყველა – წმიდისა პატიოსანი მეფეთ-მეფე თამარი“⁵⁴.

ვახუშტი ბატონიშვილი გელათზე საუბრისას აღნიშნავს: „ეკლესია ყოვლად წმინდისა ღვთისმშობლისა... აღაშენა აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გენათა და აწ უწოდებენ გელათს... ამას შინა დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლამა, რუსუდან, დავით, დავით და სხუანიცა. და აწინდელი მეფენი შემდგომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი“⁵⁵.

XIX საუკუნეშიც კი ქართველი საზოგადოებისათვის თამარის საფლავი კვლავ გელათშია. იოანე ბატო-

⁵³ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 37.

⁵⁴ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანისძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975. გვ. 104.

⁵⁵ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 754.

ნიშვილი თავის „კალმასობა“-ში მოთხრობის მთავარ გმირს გელათში მიიყვანს და იქ გენათელი ეპისკოპოსის ბრძანებით ადგილობრივი დეკანოზი მას მონასტერს ათვალიერებინებს. „რა შევიდნენ ეკკლესიად, ბერმან თაყვანი სცა წმინდათა ხატთა და მერეთ გაშინჯა შენებულებაჲ ეკკლესიისა მის. სოქვა:

– კურთხეულ არს ღმერთი, ვინადგან ქართველ-თაც სცოდნიათ ძველად არხიტექტურობისა ხელოვნე-ბად.

და აკურთხა მეფენი აღმაშენებელნი ამა ეკკლე-სიისანი და განმაახლებელნი მისნი. და მერე აჩვენნეს საფლავნი მეფეთანი, და ამასთან – თამარ მეფისა და დავით აღმაშენებლისა, რომელთა საფლავთა ზედა იყო წაწერილ ესრედ:

[თამარ მეფისა]

როს ნაჭარმაგევს მეფენი,
შვიდნივე პურად დამესხნეს,
ყიზილბაშ, ოსმალ, არაბნი,
სამზღვართა გარეთ გამესხნეს,
ხაზარით თევზნი ბევრ-რიგნი,
იმერთა წყალში შთამესხნეს,
ამა საქმისა ხელქმნილსა,
აწ მკლავნი გულსა დამესხნეს⁵⁶

⁵⁶ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“ წ. VI. გვ. 605.

XVIII-XIX საუკუნის პოეტი პეტრე ლარიძეც თამარის საფლავს გელათში მიუთითებს. იგი წერს, რომ „დამარხეს გვამი მისი (თამარის) გელათსა შინა“⁵⁷

გიორგი ავალიშვილმა 1819-1820 წლებში მოილოცა პალესტინის წმინდა ადგილები და თავისი მოგზაურობა აღწერა საინტერესო ნაშრომში – „მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე“. იგი გელათის შესახებ წერდა: „მარცხენით კერძო შიგან წმიდისა ტაძარსა ამის კედელსა ზედა იხილვებიან სახენი საქართველოს მეფეთა, დედუფალთა და ძეთა მათთა: დავით აღმაშენებლისა და სხვათა. იატაკი, ვითარცა საკურთხეველისა, ესრეთვე წინაშე კანკელისაცა არს დაფენილ თეთრისა ქვათა, ამას შინა არიან დაფლულ მეფენი: გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან დედუფალი, დავით, კვალად დავით და სხვანიცა, რომელთაცა სამარხვონი არღა უკვე იპოვნებიან აღრით ჟამითვე“⁵⁸.

ჩვენ აქვე შევეხებით თამარ მეფის საფლავის ეპიტაფიას. XIX საუკუნეში რამდენიმე ცნობაა შემონახული ამ ეპიტაფიის შესახებ. 1897 წელს თედო ჟორდანიამ „ქრონიკები“-ს მეორე ტომში, დავით აღმაშენებლის ანდერძთან ერთად გამოაქვეყნა თამარ მეფის საფლავის ეპიტაფია. დავით აღმაშენებლის გელათისადმი ბოძებული ანდერძის დასრულების შემდეგ იგი წერს: „იმავე

⁵⁷ მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. თბ. 1917. გვ. 106-109.

⁵⁸ გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე. ქართული პროზა. წ. VI. გვ. 603.

მარტირიკაში (სადაც დავით აღმაშენებლის ანდერძია
დაცული – თ. კ.) იმავ ხელით შეტანილია:

ა) „თამარ მეფის საფლავსა ზედა ესრეთ წერილ
არს:

„როს ნაჭარმაგევს მეფენი
შვიდნივე პურად დამესხნეს |
რუსნი (თურქნი?) სპარსნი და არაზნი
სამზღვარსა იქით გამესხნეს |
თევზნი ამერთა წყალთაგან
იმერთა შიგან ჩამესხნეს |
და აწ ამისსა მოქმედსა
ჯელნი გულზედა დამესხნეს“⁵⁹.

ამ ეპიტაფიის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს,
რომელნიც XIX საუკუნის ხელნაწერებში ხშირად
გვხვდება⁶⁰. [17] ლექსი ხალხურად ითვლებოდა, მაგრამ
როგორც ჩანს, იგი არსენ იყალთოელის მიერაა დაწე-
რილი და დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი. აქე-
დან გამომდინარე, ამ ლექსის თამარის საფლავის ქვაზე
არსებობა უნდა გამოირიცხოს. XIX საუკუნეში თამარის
საფლავზე ეს ეპიტაფია თვალთ არავის უნახავს, რად-
განაც იმ პერიოდში თამარის ეკვდერში საფლავებზე
წარწერები უკვე გადასული იყო. როგორც ჩანს იგი

⁵⁹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ის-
ტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897. გვ. 52.

⁶⁰ თითოეული მათგანი შეგიძლიათ იხილოთ ჯ. სამუშიას წიგნში.
თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 39-40.

ხალხურ გადმოცემათა საფუძველზე უნდა იყოს შექმნილი.



საუკუნეთა განმავლობაში თაობიდან თაობაზე გარდამავალ ცნობას თამარის საფლავის გელათში არსებობის შესახებ, ადასტურებენ ძველქართული წერილობითი წყაროები და გელათის სამონასტრო ტრადიცია.

გელათი რამდენიმე ნაგებობის ანსამბლია და, რაკი თამარის სამარხი საისტორიო წყაროებში სახელდებით არ არის აღნიშნული, ამიტომ მისი პოვნა დიდად ჭირს. თუარსადან გორგიჯანიძე და ვახუშტი ბაგრატიონი ამბობენ, რომ თამარი დაფლულია ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიაში. ეს ტაძარი არის მთავარი არქიტექტურული ნაგებობა, რომელიც გელათის ცენტრშია აღმართული და ქართული ხუროთმოძღვრების უბრწყინვალეს ნიმუშს წარმოადგენს. ვახუშტის თქმით, ამ ტაძარში თამარის გარდა დაკრძალული ყოფილან დავით აღმაშენებელი (უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს გელათში შემორჩენილია მხოლოდ დავით აღმაშენებლის საფლავის ქვა, რომლის ქვეშაც ადამიანის არსებობის არავითარი კვალი, არქეოლოგი-

ური გათხრის შედეგად არ აღმოჩნდა⁶¹, გიორგი III, ლაშა-გიორგი, რუსუდანი და დავით-ნარინი, მაგრამ დღესდღეისობით იქ არც ერთი ბაგრატიონი მეფის საფლავი არ ჩანს. ეს აიხსნება სხვადასხვა მიზეზით. გელათი ორგზის ააოხრეს და დაწვეს გარეშე მტრებმა⁶².

როგორც წერილობითი წყაროებიდან ირკვევა XVI საუკუნის 20-იან წლებში იმერთა მეფე ბაგრატს, დასავლეთ საქართველოს კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძესა და გენათელ ეპისკოპოსს მელქისედეკ საყვარელიძეს დიდი სააღმშენებლო სამუშაოები ჩაუტარებიათ⁶³.

მასალების უქონლობის გამო არ ირკვევა, რა ბედი ეწიათ ბაგრატიონთა სამარხებს გელათის დაწვის ან აღდგენის დროს. ის კი ცხადია, რომ იმერთა მეფეებმა და სასულიერო მოღვაწეებმა ეს დიდი ისტორიული ნაგებობა თავიანთ საძვალედ აქციეს.

1519 წლის გელათურ გუჯარში აღნიშნულია, რომ ხსენებულ ბაგრატს წმ. გიორგის ეკლესია, დანგრეული და გაპარტახებული, აუშენებია, მოუხატვინებია და საჭირო ინვენტარითაც შეუმკია. იგი წერს: „აწ მრავლითა გულისმოდგინებითა ჴელსწყავით საყდრისა და მონასტრისა წმიდისა გიორგის მეორედ აღშენებათ. და ოდესმე სადედოფლო ყოფილიყო და აწ ჩუენ სამარხად და საძვალედ შევექმენით“

⁶¹ კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9. გვ. 98.

⁶² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 49.

⁶³ ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955. გვ. 21-26; ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

XVIII საუკუნეში იმერთა მეფემ გიორგიმ (1703-1720 წწ.) აღადგინა ღვთისმშობლის ეკლესიის მაცხოვრის ეკვდერი, რომელიც იმხანად უკვე გაუქმებული იყო;

1730 წელს ალექსანდრე მეფემ იმავე ეკლესიის სამხრეთით მდებარე ეკვდერი განაახლა (აღადგინა) და შიგ თავისი მეუღლე დაკრძალა.

XVIII-XIX საუკუნეებში გელათის მთავარი ტაძრის შიდა ნაწილიც მოიფინა სასულიერო და საერო პირთა საფლავებით⁶⁴.

1757-58 წწ. გელათი ლეკებს გადაუწვიათ. რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში კვლავ აღდგენილია⁶⁵

ცნობა, გელათში თამარის სამარხის (ზუსტი) ადგილმდებარეობის შესახებ ჩნდება XIX საუკუნის 40-იან წლებში. უთითებენ მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენს, რომელიც „თამარ მეფის ეკვდერის“ სახელითაა ცნობილი⁶⁶. იმერეთის მიტროპოლიტს, დავით წერეთელს, რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის, გელათში ყოფნის დროს, უთქვამს, რომ „სოლომონ პირველის მამის ალექსანდრე გიორგის ძის დრომდე ყოველწლიურად თამარის ხსენების დღეს ამ ეკვდერში თამარის საფლავის ქვას ახდიდნენ და პანაშვიდს იხდიდნენო“⁶⁷ ეს წესი შეწყვეტილა 1730

⁶⁴ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

⁶⁵ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

⁶⁶ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 51.

⁶⁷ ბ. ლომინაძე, გელათი. გვ. 45.

წლიდან, როდესაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ალექსანდრე იმერთა მეფემ (1721-1752წწ.) ამ ეკვდერში დაასაფლავა თავისი მეუღლე მარიამ ბეჟანის ასული დადიანი. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი გელათური სიგელი, რომელშიც მოთხრობილია, როგორ „მიითვისა ალექსანდრე მეფემ სხვისი ეკვდერი, განაახლა და აკურთხა სხვა სახელწოდებით“⁶⁸. სიგელში ვკითხულობთ:

„...ესრეთ განმაძლიერა უფალმან ჩემმან, ხოლო მე არა დავადგერ სჯულსა სამეუფოსა და მრავალთა-ებრ ბრალთა ჩემთ თვის საცთურიანმა სოფელმა წარმიღო ჩემისა თვალნიცა ნათელ მეუღლე ჩემი დადიანის ბეჟანის ასული დედოფალთ დედოფალი მარიამ. მას უამსა შეეძვა ვაებაჲ სამეფოსა ჩემსა. ვინაითგან დაუდგრომელმან წარმდინარემან სოფელმან ესრეთ განაგო, წარვიღე ცხედარი სასურველისა ჩემისა მეფეთა სასაფლაოსა გელათს. ხოლო საძვალენი მეფეთანი აღვსილიყუნეს მრავლითა შეწირულობითა შიგან ეგუტრისი და ერთ გლეხითა და სოფლებითა გაწყობითა არა რაი აკლდათ. ამისთვის ცალკედ ვინებეთ მიღება მიცვალებულისა ჩემისა, რამეთუ მენება საყვარელისა ჩემისა ეგუტერის პატიოსნება რაოდენ ძალ მედვა. იყვნეს მუნ გელათისა კერძო მარჯუენით ეგუტერი დავიწყებული, უამთა ვითარებისაგან არა ვინ უწყოდა თუ ვისი საძვალე ყოფილიყო ანუ სახელსა ზედა წმიდისა შენება საყდრისა. ჭელვყავით გაშენებად

⁶⁸ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 51.

და შემკობად მისა, წილი ვიგდეთ სახელსა ზედან ღისსა და წთა მისთა ზედა თუ რისა არს და აღმოვვდა სახელი სიმჴნისა მოსახელისა ანდრია პირველგამორჩეულისა და ფრიად მონდა ესე და მოვიმოწმეთ აფხაზეთისა კზი გრიგოლი და სხვანი მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი და აღვაგებინე საკურთხეველი სახელსა ზედა ანდრია მოციქულისათა დამყარებითა ჴელთა მათთა და მუნ მივიღეთ დედოფალი კურთხეული მეუღლე ჩემი საუკუნოდ მოსახსენებლად⁶⁹.

ამ დოკუმენტის მიხედვით გამოდის, თითქოს 1730 წლისათვის თამარ მეფის ეკვდერი ძველთაგანვე ყოფილა დავიწყებული. მაგრამ ეს ნამდვილად ასე იყო? ზოგიერთი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ ალექსანდრე მეფემ შეადგინა „ყალბი დოკუმენტი“. ივ. ლოლაშვილი წერს: არაა გამორიცხული, რომ შესაძლებელია ალექსანდრე მეფემ „კიდევაც გაძარცვა თამარის საფლავი, რადგანაც ასეთ საქმეებში იგი დახელოვნებული იყო. მან საჯაროდ გაძარცვა გელათის ღვთისმშობლის ხახულის ხატი. სრულებით არაა გასკვირი, რომ იგი, თუ რამეს იპოვიდა თამარის ეკვდერში, ადვილად მიითვისებდა მას⁷⁰. „სადაც მეფემ იკადრა ძველქართული უნიკალური ძეგლის ხელყოფა, არაა გასაკვირი, რომ მასვე მიეთვისებინა სხვისი ეკვდერი, მასში დაესაფლავებინა თავისი მეუღლე მარიამ დადიანი,

⁶⁹ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I. თბ. 1921. გვ. 120.

⁷⁰ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 52.

ხოლო შეექმნა ყალბი დოკუმენტი, თითქოს ეს ეკვდერი „ძველთაგანვე დავიწყებული“ იყო⁷¹. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქრისტიანი მეფე, რომელიც გელათში იწვევს უმაღლესი სასულიერო წოდების პირებს, რათა მათთან ერთად ააგოს საკურთხეველი, რამდენიმე წლის შემდეგ იმავე ტაძარში შედის ხახულის ღვთისმშობლის ხატის გასაძარცვად⁷². მართლაც, როგორც სხვა წყაროებიდან ჩანს, ალექსანდრე მეხუთე სიწმინდეთა გაძარცვაზე კი არა, მათ შემკობაზე ზრუნავდა. გარდა ამისა, ნუთუ იმდროინდელმა მღვდელმთავრებმა უღალატეს თამარ მეფის ხსოვნას და ხელი არ შეუშალეს ალექსანდრე მეფის განზრახვას?

ჩვენი აზრით, შესაძლოა თამარი, წმინდანად შერაცხვის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ გადაასვენეს გელათშივე, საკურთხეველთან ახლოს. მაგრამ, დანამდვილებით არ ვიცით ეს როდის მოხდა, ერთი ვერსიით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იგი წმინდანად XIII საუკუნეშივე შერაცხეს.

ამდენად, ისიც შესაძლებელია, როდესაც ალექსანდრე მეხუთემ აღადგინა ყველსაგან მივიწყებული ეკვდერი, იმ დროისათვის თამარ იმ ადგილიდან უკვე გადასვენებული იყო!⁷³

⁷¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 52-53.

⁷² მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატიონი“, 2001. № 1. გვ. 20-23.

⁷³ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35; თ. კენკეზაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გვ. 10.



გარდა ზემოთმოყვანილი ცნობებისა, აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ 1920 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა აწარმოა არქეოლოგიური გათხრები გელათის ტაძრის „თამარ მეფის ეკვდერში“...

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, მანანა ხომერიკმა საქართველოს ეროვნულ არქივში მიაკვლია, მანამდე უცნობ დოკუმენტს, რომლის მიხედვითაც, 1920 წლის 17 ივლისს, საქართველოს საკათალიკოსო საბჭოს თავისი ხაზინდარისთვის დაუვალებია დეკანოზ კორნელი კეკელიძისათვის ხუთი ათასი მანეთის გამოყოფა „თამარ მეფის საფლავის გასამშვენებლად“. მ. ხომერიკი სამართლიანად მიიჩნევს, რომ სიტყვა „გამშვენებება“ შენიღბულად უნდა ნიშნავდეს გათხრას, რისი თქმაც სასულიერო პირებს იმ დროისთვის აშკარად არ შეეძლოთ. 9 დღის შემდეგ ე. თაყაიშვილმა გელათში დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები, ეს დოკუმენტი ადასტურებს ამ გათხრებში კ. კეკელიძის მონაწილეობასაც⁷⁴

„გელათი. 1920 წ. 26 ივლისი.

⁷⁴ მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. გვ. 20-23; საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96, ფ. 1.

თამარის ეკვტერი, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ყუ-
რეში, თავი ტაძრისა. გეგმა ამ ეკვტერისა აქვეა წარმო-
დგენილი. ოთხკუთხედია, მომრგვალებული საკურთხე-
ველი აქვს აღმოსავლეთით. შემოსავალი დასავლეთი-
დან, მარჯვნივ სამხრეთის კარის ბჭისა. სამხრეთით აქვს
ორი სარკმელი, წინეთ ფანჯრები მოგრძო ყოფილა.
ახლა ნახევარზე მეტი ამოვსებულია და ზემოთ არის
დატოვებული სარკმლები. შუაში სამხრეთის ტაძრის
კედელზე მიშენებულია კამარა, ცოტა ისრის წვერივით
(стрельчатая). კარის მარცხნივ, კარის შუა და კუთხის
კედლის შუა განჯინაა (амбразурა). ამ განჯინის
პირდაპირ ე.წ. თამარის საფლავია. გადაფარებული
აქვს ლოდი, ზემოთ გაუთლელი, დასერილი. სამხრე-
თის მხრით ამ ეკვტერში, ფანჯრის ქვემოთ, საკურთხე-
ვლის კანკელთან დაწყებული, მეორე საფლავია, მოგრ-
ძო და განიერი. საფლავის ქვა აქ ამალღებულია
იატაკზედ, რომელიც ცემენტის არის, დუღაბით:

ეკვტერი მოხატულია ფრესკებით, მაგრამ
ამკარათ ეტყობა ორი წყება ფრესკებისა: ერთი უფრო
ძველი, მეორე უფრო ახალი, ზედ ძველზედ დახატუ-
ლი. საკურთხეველში ეხლა მოჩანან: კონქში დეისუსი,
ფანჯრის თავამდის, ამ რიგათ: მაცხოვარი ტახტზედ
მჯდომარე, მაკურთხევლის მარჯვნივ, და სახარებით,
რომელზედაც მარცხენა ხელი უდევს. მარცხნივ, დედა
ღვთისა, მარჯვნივ იოანე ნათლისმცემელი. ამის
ასომთავრული წარწერის ასოები მოჩანან. ქრისტეს
აწერია: I C X C. ღვთისმშობლის წარწერა გადასულია.
მეორე რეგისტრი საკურთხევლის ფრესკებისა: მოციქუ-

ლები წელს ზევითნი ორივე მხრით თანჯრის ზემო ნაწილისა, მარჯვნივ ხუთი ფიგურაა შენახული, მეექვსე, კუთხეში მოშლილია. წარწერა მეორე ფიგურისა წ"დ მათე. მარცხნივ მხოლოდ ორი ფიგურა მოჩანს, მესამეს ნიშნი ჩანს მარტო, დანარჩენი მოშლილია. მესამე რეგისტრი, მღვდელ-მოძღვარნი, მარცხნივ მოჩანს მარტო ნიშნი თავით და წარწერით: ოქრო(პირი); მარცხნივ სამი ფიგურა მთელის ტანით, в tych фелонах, წარწერა გადასულია. საკურთხევლის კამარაზედ შუაში ჯვარი გაცხოველებული და აქეთ გაფუჭებული მედალიონები წმინდანებისა. ცხრაცხრა თითო მხრით. სამხრეთის კედელზედ ორი მხედარი, ერთს აწერია: წ"დ დე, მეორის წარწერა გადასულია. ზემოთ წინასწარმეტყველები უნდა იყვნენ, მთელის ტანით. ოთხი ფიგურა, გრაგნილებით. გრაგნილზე ასომთავრული წარწერა (?).

ამათ პირდაპირ ჩრდილოეთის კედელზედ, ე.წ. თამარის საფლავის ზემოთ, წმიდა მხედარია. ამას ზემოთ, на откосе коринтового свода, მეფე ყოფილა დახატული, თავი გვირგვინით და მარაგანდელი მოჩანს და მარცხნივ აწერია: მეფე თა

მ"ფე

ამ მეფის ქვეშ არ მოჩანს ძველი წრე მხატვრობისა, მაგრამ დასავლეთის კედელზე და საკურთხეველში კი ორი წრეა.

დასავლეთის კედელზე, კარის ზემოთ, ქრისტეა წელს ზევითი, რომელიც აკურთხებს ორივე ხელით ორ ფიგურას მარცხნივ და მარჯვნივ, მარჯვნივ სულ მოშ-

ლილია, აღარათფერი არ ჩანს, მარცხნივ წელს ზევით მეფე გვირგვინით და ბიზანტიური ტანისამოსით მოჩანს და წარწერაც ნაკლულა შენახულა”⁷⁵.

საინტერესოა ვინ არის გამოსახული ზემოთ დასახელებულ ფრესკაზე რომელსაც აწერია „მეფე-თამეფე“: მეფე-ქალი თუ მეფე-კაცი? ი. ლოლაშვილის აზრით, ამ პორტრეტის ფრაგმენტები წარმოაჩენენ მეფექალის ფიგურას, რომელიც ძლიერა ჰგავს თამარის ცნობილ ფრესკებს. „მეფე დახატულია მთელი ტანით, რომელსაც ჰფარავს კოჭებამდე ჩამოგრძელებული კაბა, და მის დაბლა მოჩანს პატარა, ქალის ფეხები. ხელები მარცხნივ ჰქონია გაშვერილი სავედრებლად. მარავანდელში ჩახატული გვირგვინი კი, რომელიც ამ მეფეთ-მეფეს ადგას თავს, აშკარად ემსგავსება მეფე ქალის გვირგვინს.“ ჩვენ ვეთანხმებით ი. ლოლაშვილის აზრს, რომელიც ფიქრობს, რომ ეს არის თამარ მეფის პორტრეტი⁷⁶

გარდა თამარ მეფისა, ამ ეკვდერში კიდევ დახატული არიან დავითნარინი (ბერის ტანისამოსით), დავით-ნარინი (საერო ტანისამოსით) და მისი შვილი ვახტანგ მეფე. ეს მხატვრობა კი იმას ადასტურებს, რომ გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენი არის თამარის, მისი შვილებისა და შვილიშვილების საძვალე, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ

⁷⁵ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი № 24, საქმე № 335. ფ. 1-13.

⁷⁶ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 61-62.

იმერთა მეფეებისთვის ეს კარგად უნდა ყოფილიყო ცნობილი, რაკი 1730 წლამდე სხენებული ეკვდერი არავის დაუკავებია. ასე რომ ალექსანდრე იმერთა მეფის განცხადება, თითქოს ეს ეკვდერი 1730 წლამდე „ძველთაგანვე დავიწყებული“ იყო, ივ. ლოლაშვილის აზრით, სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს. ამ ეკვდერში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სანამ ალექსანდრე მეფე მას „მიითვისებდა“, ყოველწლიურად თამარის საფლავთან იხდიდნენ პანაშვიდს. თუ ეს საძვალე ამ დრომდე დავიწყებული იქნებოდა მაშინ მას თავისუფლად დაიკავებდნენ სხვა მეფეები, მაგრამ მათ ეს არ იკადრეს, რადგანაც კარგად მოეხსენებოდათ, რომ ეს ბაგრატიონთა გვარის საძვალე იყო – შენიშნავს ივანე ლოლაშვილი⁷⁷

...ამ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გაიხსნა არა თამარის საფლავი, არამედ სხვა სამარხი, რომელსაც ე. თაყაიშვილმა უწოდა „საოჯახო საფლავი“, მასში დაკრძალული ყოფილა ოთხი მიცვალებული. ვარცლისებრ კუბოში აღმოჩნდა დაბალი ქალის ჩონჩხი, რომელსაც თავზე გადათარებული შქონია უბრალო ქსოვილი; იქვე, კუბოს ქვეშ და გვერდებზე არეულად – ახალგაზრდა მამაკაცის ძვლები, ორი თავის ქალა ახალგაზრდებისა. ერთიც – ბავშვისა.

აღმოჩენილი ქალის ნეშტი, როგორც ჩანს, არის ალექსანდრე მეფის მეუღლე დარეჯანი. ერთი თავის ქალა, ი. ლოლაშვილის აზრით, უნდა ეკუთვნოდეს

⁷⁷ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 63.

დავით-ნარინის შვილს ვახტანგს. ხოლო დანარჩენი ორი მიცვალებულის ვინაობა უცნობია⁷⁸.

იმ სათუღავში, რომელიც ე. თაყაიშვილმა გათხარა, თამარ მეფის ნეშტი არ აღმოჩნდა. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ „თამარ მეფის ეკვდერში“ ორი სათუღავის ქვაა: ერთი დევს იატაკის გასწვრივ ჩრდილო-დასავლეთის კედლებთან (ზომით 186-92 სმ; მის ქვეშ დაფლული არიან ვახტანგ დავითის ძე და მარიამ დადიანი, კიდევ ორი უცნობი მიცვალებული), ხოლო მეორე – სამხრეთ-დასავლეთის კედელთან (ზომით 190-96 სმ) და იატაკიდან ოდნავ ამაღლებულია. ე. თაყაიშვილმა გახსნა პირველი სამარხი, მეორესთვის ხელი არ უხლია⁷⁹. ი. ლოლაშვილის აზრით, თამარ მეფე სწორედ ამ სამარხში უნდა იყოს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ გაერთიანებული საქართველოს მეფეები: დავით აღმაშენებელი, დემეტრე პირველი, გიორგი მესამე, თამარი, დავით სოსლანი, ლაშა-გიორგი და რუსუდანი გელათში არიან დაკრძალულნი, რასაც ადასტურებს თუნდაც გელათის სამონასტრო ტრადიცია. არ გამოვრიცხავთ იმ ფაქტს, რომ შესაძლებელია თამარი კვლავ თავისივე სახელობის ეკვდერში განისვენებდეს, მაგრამ ჩვენის აზრით თამარ მეფის ნეშტი, მისი წმინდანად შერაცხვის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ, გადაასვენეს გელათშივე, საკურთხეველთან ახლოს.

⁷⁸ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 65-66.

⁷⁹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 68.

ღირსსა, ქრისტესა მიერ მამასა და მეუფეს ამაღლოს,
ღვთის განგებით ბეზანსონის არქიეპისკოპოსს, მონ-
ჩილი მსახური გ. დე ბუა, ამინ!

უკეთუ ჯერ არს შეგაწყინოთ კეთილის ამბით,
გაუწყებთ, რომ მე მეუღლისა ჩემის მხლებელი,
უფლის წყალობით ვარ ჯანსაღი და უვნებელი.
ამასთან მინდა მოგახსენოთ, რაც აღთქმულ ქვეყნის
და მუნ მდებარე სხვა მხარეთა შესახებ ისმის,
მაგრამ ყოველი გაოცების როდია ღირსი.
მამ ჯერე ის, რომ სარკინოზთა ღმერთი დასწყევლის!
ერუსალიმის სამეფოსთან ინებეს ზავი
და ბაბილონის მბრძანებელმაც არმენთგან დევნილ
ანტიოქიის პრინციპატუს დაუკრა თავი.
ახლა ისმინეთ გაოცების ღირსია რაიც,
რაიც ჩვენს იმედს ვით ღვთიური ნაკადი ერთვის,
რაიც ვირწმუნეთ, მაგრამ მაცნეთ წყალობით მაინც
მრავალგზის კიდევ შევაჯერეთ, მოწმეა ღმერთი.
ცნეულ არს, – ვინმე ქრისტიანე იბერიელნი,
გეორგენებს რომ უწოდებენ, გულადნი ასკეც,
შეგონებულნი უფლის ნებით, ლაშქროთ ძლიერით
ურწმუნოების წინააღმდეგ უშიშრად აღსდგნენ.
დასცეს, დაღეწეს სამასამდე ციხე და კოშკი
და ცხრა ქალაქიც! უდიდესი რომელთა შორის
თვით დაიკავეს, დანარჩენი სრულიად მოსრეს,
ნაცრის და ტუტის დააყენეს ჰაერში თქორი!

მოსხენიებულ ქალაქთაგან მთავარი ევფრატს
ემიჯნებოდა და საქვეყნოდ იყო ცნობილი.
საქმისა ჩვენის მოშულარსა და არ მოკეთეს
თავს დიდი რისხვა დაატეხეს უფლისმიერი, –
შეიპყრეს იგი და... ღიახაც, თავი მოჰკვეთეს,
თუმც ქვეყნის ოქროს აღუთქვამდა სამაგიეროს.
სხვა რა გიაშოთ გამოწვლილვით, დაიმედებით?
თუ არა ის, რომ სხენებული ჩემგან მხედრები
უთუოდ მოვლენ ერუსალიმს ღვთის შეგონებით
ქალაქს იხსნიან, ურჯულთ კი დაიმონებენ.
ლაშქარს წინ უძღვის მოთაყვანე ღედის ანდერძის
ჭაბუკი მეფე, შემართული მახვილის დარად.
თექვსმეტი წლისა, ღიდად მსგავსი ალექსანდრესი,
სიქველითა და მოკრძალებით, რწმენით კი – არა.
ჭაბუკი ესე, მეფე – ღედის წმინდა ნემტს ახლავს,
რადგანაც თამარს, თურმე, ჯერე ცოცხალს ენება:
ცხედრისა თვისის ერუსალიმს გადასვენება
და იქ დაკრძალვა, სადმე, უფლის სამარხის ახლოს.

ღედის სურვილის ღრმად თაყვანისმცემელს, მას
გადაუწყვეტია დანაბარების აღსრულება და ღედის
ნემტის წმიდა ქალაქში დაკრძალვა ურწმუნოთა ნება-
სურვილის მიუხედავად⁸⁰. [1]

⁸⁰ ა. სალუქვაძე, ფრანგი რაინდის გ. დე ბუას წერილი
გეზანსონის არქივისკოპოსს ამაღე დე ტრამლეს. ჟურნ.
„ცისკარი“, 1977 წ. № 2. გვ. 45-46.

წყაროები და ლიტერატურა

1. ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974 წ.
2. ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. თბ. 1989 წ.
3. თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. № 1.
4. თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. № 2.
5. დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში. ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998 წ.
6. ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ზუას ეპისტოლეში. მ. ლორთქიფანიძე 85. თბ. 2007 წ.
7. Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962 г.
8. ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005 წ.
9. М. Забров. Крестовые походы. Москва. 1956 г.
10. ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989 წ.

11. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართ-
ველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და
განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე.
თბ. 1902 წ.
12. თ. კენკეზაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები.
„ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. № 60.
13. თ. კენკეზაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე
ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გაზ.
„რეზონანსი“, 2010 წ. № 326.
14. ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის
ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994 წ.
15. მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები. ტ. III. თბ.
1979 წ.
16. კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმ-
ლოება. ჟურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9.
17. ზ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955 წ.
18. ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სა-
ბუთები. ტ. I. თბ. 1921 წ.
19. მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების
შესახებ. ჟურნ. „ბაგრატოვანი“, 2001 წ. № 1.
20. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტო-
რიო არქივი, ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96.
21. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაი-
შვილის პირადი საარქივო ფონდი № 24, საქმე № 335.
22. ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და
წიგნსაცავებში. თბ. 1984 წ.
23. Histoire Littéraire de la France, ouvrage commencé par
religieux Benedictins de la Congregation de Saint-Maur, et

continué par des Membres de l'Institut (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres), t. XXI, Paris, 1847.

24. Regesta Regni Hierosolymitani, 1097-1291, edidit Reinhold Röhricht, Oeniponti, 1893, № 868.
25. გ. მჭედლიშვილი, რუსთაველის, თამარ მეფისა და რუსუდანის საფლავების სავარაუდო ადგილსამყოფელის შესახებ. თბ. 2005 წ.
26. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. თბ. 1962 წ.
27. ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010 წ.
28. პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული. ტ. I. თბ. 1963 წ.
29. ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდე. წ. II. ტ. I. ტფ. 1898 წ.
30. ბასილი ეზოსმოდღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
31. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984 წ.
32. თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ. 1968.
33. ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960 წ.

34. რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანისძე და „ისტორიანი და აზმანი მარავანდედთანი“. თბ. 1975.
35. იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. წ. VI.
36. გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე. ქართული პროზა. წ. VI.
37. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897.
38. ა. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004 წ.
39. ა. სალუქვაძე, ფრანგი რაინდის გ. დე ბუას წერილი ზეზანსონის არქივპისკოპოსის ამაღლე დე ტრამლეს. ჟურნ. „ცისკარი“, 1977 წ. № 2.
40. რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002.
41. ს. კაკაბაძე, ერთი საკითხი საქართველოს ისტორიიდან. გაზ. „ინდუსტრიული ქუთაისი“, 1940 წ. 11 დეკ. № 286.
42. კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. ჟურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. № 9.
43. ე. გაბიძაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოსახსენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. № 19.
44. ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973.
45. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906.

46. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959.
47. თ. კენკეზაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010 წ.
48. ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994.
49. მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. თბ. 1917 წ.
50. გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2011.
51. თ. კენკეზაშვილი, ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი, წ. II. თამარის მეფობის უკანასკნელი პერიოდის ისტორიის საკითხები. თბ. 2012 წ.
52. თ. კენკეზაშვილი, საისტორიო პარადიგმები, ტ. I. „აწმყო, შობილი წარსულისაგან...“ თბ. 2012 წ.



გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎: 222 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge